

Orgaan van de 'Vereniging Vrienden van het Zaanse Huis'
Voortzetting van de Vereniging 'Vrienden van de Zaanse Schans'

Administratie: Zonnewijzerspad 8, Zaanse Schans
Redactie: Van Ostadestraat 10, Zaandam

Verschijnt 3-maandelijks

Maart 1982 No 81

De Zaanse Schans

In het jaarboek 1980/81 van de stichting Menno van Coehoorn is door S.H. Hoogterp een artikel geschreven over het vestingwerk de Zaanse Schans in de jaren 1573-1578. We wilden dit onze lezers niet onthouden en met toestemming van de stichting Menno van Coehoorn (welke stichting zich ten doel stelt het in standhouden van oude, buiten mili-

tair gebruik gestelde vestingwerken en andere militaire objecten in Nederland of daarbuiten) nemen we dat artikel grotendeels over in ons orgaan. Deze keer de beschrijving van de schans en in een volgend nummer zullen we dan bezien hoe de krijgsverrichtingen verliepen.

SONOY'S FORMIDABELE GRENDEL OP DE TOEGANG TOT DE MEREN VAN HET NOORDERKWARTIER 1573 - 1578 door S.H. Hoogterp

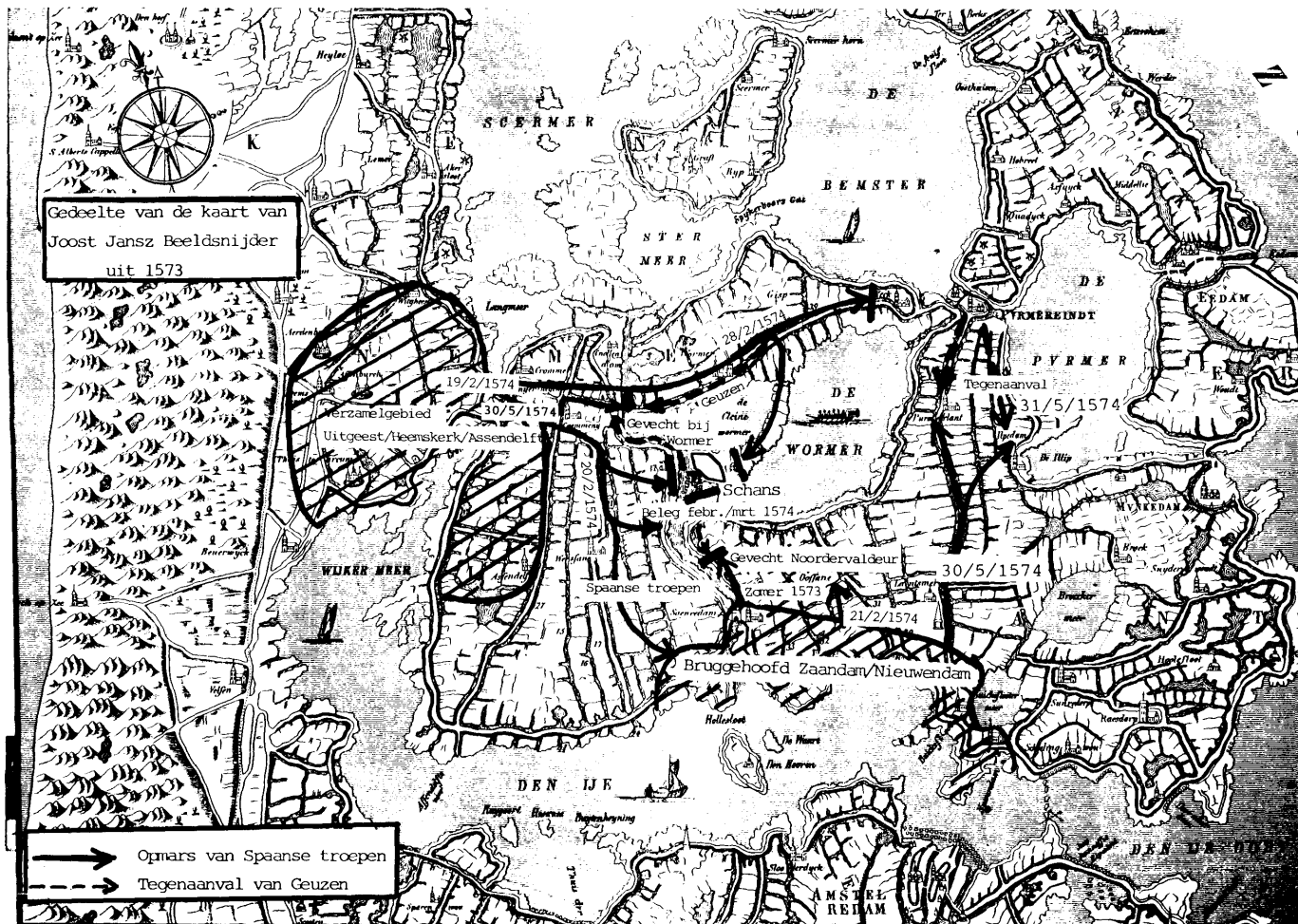
De Zaanse Schans, vestingwerk uit de tijd van de opstand tegen Spaanse overheersing, bestaat niet meer. De naam ervan leeft echter voort in die van een prachtig reservaat van Zaanse huizen. De bekendheid daarvan geeft vaak aanleiding tot de vraag hoe het nu eigenlijk zit met het vestingwerk. Een verhaal dienaangaande lijkt hier wel op z'n plaats.

De vroegere schans lag iets ten zuiden van het reservaat, tegenover Koog aan de Zaan, op een landtong tussen de toenmalige meren 'de Wormer' en de 'Kleine (of de Enge) Wormer' die in de 17de eeuw werden drooggelegd. Die landtong werd daarbij bedijkt en tot de 'Kalverpolder' gemaakt, zo genoemd naar de erop gelegen en toen reeds eeuwenoude buurtschap 'het Kalf'. De Schans werd daarom mede vrij algemeen de 'Kalver-schans' genoemd. De oorspronkelijke situatie vóór de bouw ervan vindt men op de kaart van Joost Jansz. Beeldsnijder uit 1573, gemaakt voor Alva te Amsterdam ten behoeve van diens militaire operaties tegen het in opstand gekomen Noord-Holland, toen het 'Noorderkwartier' genoemd. Op bijgaande afdruk van een gedeelte ervan is de schans door mij ingetekend, evenals de krijgsbewegingen rondom dit vestingwerk.

Tegen Alva's inval over de Zaan naar de grote meren bouwde Diederik van Sonoy, namens de Prins luitenant-gouverneur van het Noorderkwartier, op de punt van de hiervoren reeds genoemde landtong een voor die tijd geweldig sperfort met zes 'punten' (bastions) en een middellijn van naar schatting 200 m. Eén van de punten stak uit in de Zaan, waardoor deze in twee richtingen (noord en zuid) met enfilend artillerievuur (schoten uit zijwaartse richting) kon worden bestreken. Een andere punt stak uit in de Poel, een brede uitstulping van de Zaan ter plaatse, welke dus eveneens kon worden geëfileerd. De Poel was het verbindingswater van de Zaan met het water dan 'de Wormer'. Aan de landzijde (richting 'het Kalf') werden twee grachten gegraven, waartussen een contre-escarp. De eerste was 14 voet (ca. 4 m.) diep, de tweede nog dieper en wijder. Alleen hier kon men de schans binnengaan over een kromsgewijs gelegde brug en door een klein poortje. In de Zaan- en Poelbastions kon onvoldoende artillerie worden opge-

steld om een grote vloot van aanvalsschepen tegen te houden en in de grond te boren. Daarom werd midden in de schans nog een sterke toren gebouwd, waarin geschut met waarschijnlijk grotere dracht. Deze is echter niet meer klaargekomen. Sonoy gaf dit fort echter óók offensieve mogelijkheden. Om het vestingwerk aan de waterzijde te beveiligen tegen vijandelijke landingen, liet hij hier op enige afstand van de wallen palen in het water heien. Deze 'asperges' dienden niet alleen als versperring. Na verwijdering van afsluitbomen kon een vloot bewapende roei- en zeiljachten er achter n.l. ligplaats nemen. Die vaartuigen hadden een bemanning van 18 à 20 koppen, waren bewapend met licht geschut ('draaibassen') en hadden aan de boeg een soort pantserschild, bestand tegen musketkogels. In een enorme krachtsinspanning van de bevolking in wijde omtrek kwam dit formidabele vestingwerk in de zomer van 1573 binnen zes weken gereed. Binnen de schans werden vier rijen huizen gebouwd voor de permanente bezetting. Daarin werd het geuzenvendel van Pieter Verbrugge gelegerd. Een tweede vendel, dat van Titus Hettinga, lag als reserve in de buurtschap 'het Kalf'. Toen Amsterdam in 1578 overging naar de zijde van de Prins was het gevaar dat uit het zuiden had bedreigd voorgoed geweken en kwam aan de taak van de schans een einde. Na de verwoesting door de Spanjaarden van de Zaanstreek kwam aan het einde van de 16de eeuw de enorme industriële ontwikkeling op gang, die zich in de 17de eeuw voortzette. De schans werd bij de eerder genoemde droogmaking van de Wormer (1626), de Enge Wormer (1638) en de Kalverpolder (1636) vergraven. Op het terrein ervan werden molens gebouwd. Een daarvan, in de zuidwest-hoek kreeg de naam van de 'Rode Wachter', herinnerend aan de waakfunctie welke de schans had verricht en aan het bloed dat daarbij was gevloeid. In 1891 werd deze molen vervangen door de stoomolieslagerij 'de Wachter'. Ten noorden ervan staat nog steeds de molen 'de Ooievaar'. Thans staan aan de Diederik van Sonoyweg de fabrieken van de firma Duyvis.

Literatuur: J. Honig Jsz. Jr.; Geschiedenis der Zaanlanden.

De Zaanse Schans en de krijgswegingen er omheen.

Een bijzonder huis

U kent dat wel: een houten huis, ergens in de streek, wordt gerestaureerd. Je nieuwsgierigheid is gewekt en je zou er zo graag eens binnenlopen, kennis maken met de eigenaars die er een goed deel van hun tijd doorbrengen om eigenhandig het nodige werk te verzetten.

Schiermonnikoog 2 is zo'n huis en ANNO's redactiecommissie mocht er een kijkje nemen. Onmiddellijk valt op dat we hier te doen hebben met mensen die weten waar ze over praten als het over Zaanse houtbouw gaat. Geen wonder, want de vader van de huidige eigenaar van het pand was stadsarchitect van Zaandam en speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van de Zaanse Schans. Iemand die niet graag sessies doet als het om restauratie gaat. Er is nauwgezet gespeurd naar de ontwikkeling van het oorspronkelijke huis, of beter gezegd de huizen, want het waren er twee, die later aan elkaar werden vastgebouwd.

Het achterhuis is ouder dan het voorhuis en stond aanvankelijk langs de padsloot. (Zie situatieschets.) In de loop der tijd werd het vanaf de westgevel een stuk ingekort. Een opmerkelijke vondst was wat wel wordt gezien als een eind 17e eeuwse vuurplaats: een verlaagd gedeelte in de vloer, bezet met plavuizen en met een steens gemetselde achterwand in de overigens houten zijgevel met getrapte weeg. Omdat deze wand aan de padsloot lag, was hij vermoedelijk geteerd, een element waarmee bij de restauratie rekening is gehouden. Tussen het achterhuis en het voorhuis-met-afluiving was een open ruimte met een waterput. Toen het achterhuis aan het voorhuis werd vastgebouwd kwam deze put inpandig te liggen in wat nu de keuken is.

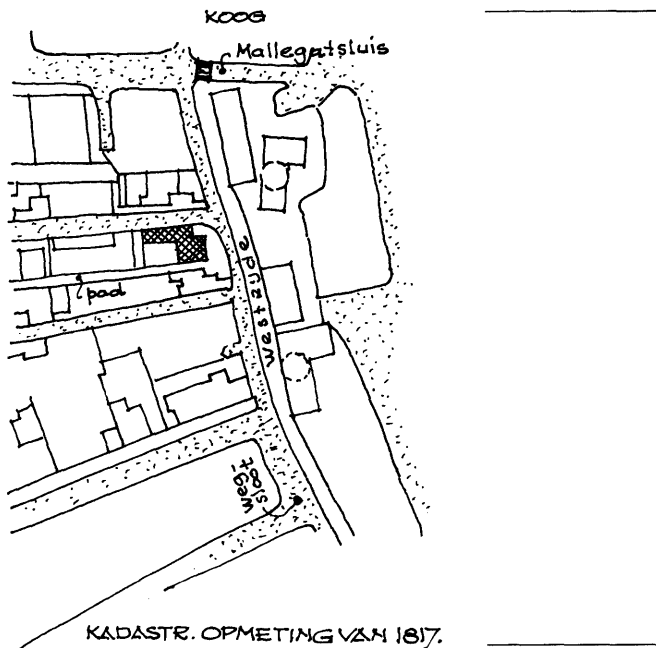
Vanuit het achterhuis komen we in het voorhuis dat vroeger aan de wegsloot langs de Westzijde stond. De hoofdingang werd gevormd door een dooddeur in de kopgevel op het zuiden, waarachter zich een

pronkkamer bevond, compleet met bedstee en kelder. Vanuit deze pronkkamer voerde een trap naar de kelder en een andere naar de zolder waar zich nog drie bedsteden bevonden (twee ervan zijn nog in takt). De fraaie dakkapel die begin 20e eeuw nog vanaf de Westzijde te zien was, werd ca. 1950 vervangen door een simpel steekraampje, maar in het restauratieplan is in herstel van de dakkapel voorzien. In de pronkkamer werd, zoals gebruikelijk, niet gestookt. Dat gebeurde in de grotere woonruimte daarnaast. We zien - en dat is een uitzondering - de stookplaats niet in de scheidingswand tussen pronk- en woonkamer maar tegen de noordelijke buitengevel. Deze constructie was kennelijk niet zo solide want in 1950 zakte de smuiger door de gevel heen. Al werd de stookplaats op dezelfde plek gehandhaafd, de smuiger werd niet teruggebracht.

In de 19e en 20e eeuw voltrok zich aan de oostgevel een aantal veranderingen die verband hielden met de demping van de wegsloot langs de Westzij en de verbouwing van het huis tot winkel. In de 19e eeuw werd de getrapte weeg vervangen door rabathout, werden ramen aangebracht in de eerder vrijwel blinde gevel en werd de goot voorzien van een kroonlijst. Waarschijnlijk was het aanbrengen van een deur aan de Westzijde het gevolg van de demping van de wegsloot, begin 20e eeuw. Zo'n 50 jaar later kreeg het huis tijdelijk een winkelbestemming en werden twee ramen vergroot tot etalage.

Over de totale lengte van het voorhuis loopt een brede afluiving die aanvankelijk was verdeeld in twee vertrekken. Ook het fraaie getoogde plafond in deze afluiving werd in twee delen aangebracht. De scheidingswand tussen beide ruimten verdween in 1951.

Hoewel degene die nu het huis betreedt geïmponeerd zal worden door de solide indruk die het thans weer maakt, is het huis constructief vrij licht gebouwd; korbelen treffen we er niet aan. Er moest dan ook het

situatieschets oorspronkelijke toestand

nodige worden vernieuwd. De fundering was slecht m.n. als gevolg van de ophoging van de weg voor het huis en het veranderde grondwaterpeil en is grondig onder handen genomen. Ook vrijwel al het weeghout moest worden vervangen. De kap daarentegen kon volledig gehandhaafd worden. De begane-grond vloer werd verkregen uit fraaie brede delen, afkomstig uit een gesloopte fabriek.

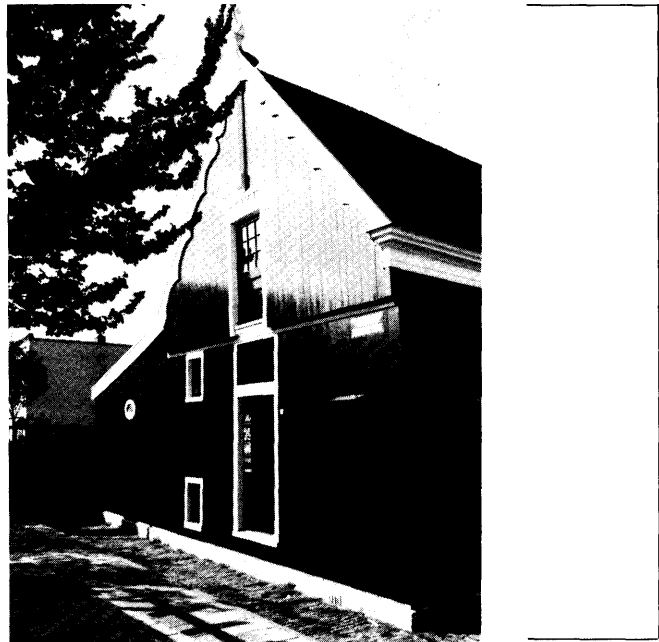

foto zuid/oost hoek

Ondanks het feit dat er veel vernieuwd moest worden, behield het huis veel van het oorspronkelijke, intieme karakter en spreekt uit deze wijze van restaureren duidelijk dat kennis van het Zaanse huis en oog voor details, tezamen met een grote inzet en zelfwerkzaamheid van de eigenaar tot een buitengewoon bemoedigend resultaat kunnen leiden.

M.M. van Leeuwen-Enklaar

Bouwkundig Alfabet

Glas. Is een onderkoelde vloeistof. Deze ontstaat door het mengen en smelten van de bestanddelen kwartsand, soda en kalk. Glasfabrieken werden vroeger in Europa bij de grote bouwwerken zoals van kathedraal, gesitueerd. En wel op zo'n plaats waar en voldoende (beuke- of eike)hout voor brandstof aanwezig was en de nodige materialen voorhanden waren, of gemakkelijk waren aan te voeren. Sommige fabrieken bleven daar dan later doorwerken. Glasblazen voor kunstvoorwerpen was een huis- en/of ambachtelijke industrie.

Manieren waarop vensterglas werd gemaakt:

1. Een hoeveelheid gesmolten glas werd aan de blaaspip door blazen en snel ronddraaien tot een ronde schijf van 100 à 120 cm diameter gevormd. Hieruit werden kleine, meestal 'wybert'-vormige ruitjes gesneden voor de glas-in-lood ramen. Ook de dikkere middengedeelten werden daarvoor gebruikt.

2. Door blazen en slingeren werden cilinders gevormd. Deze werden ontdaan van de ronde uiteinden en vervolgens in de lengte doorgesneden. In een strekoven werden er dan vlakke platen van gemaakt, waaruit rechthoekige ruiten werden gesneden. Verontreinigingen tijdens het smelten en blazen, bijv. door roetdeeltjes, veroorzaakten de luchtbelletjes in het glas. Tegenwoordig wordt op deze wijze in Frankrijk het zogenaamde Cordelè-glas nog gemaakt, voor het restaureren van glas-in-lood ramen.

3. Voor het maken van spiegels werd en wordt glas gegoten. Een fransman, Lucas de Nehou, paste deze methode voor het eerst toe in 1688 in laVille bij Cherbourg. De inhoud van een retort werd tot een vlakke plaat uitgegoten en gewalst, die daarna nog gepolijst moest worden.

4. Het getrokken glas ontstond rond 1900. Door het glas tussen walsen verticaal omhoog uit de smeltoven te voeren ontstonden de (beeldvormende) 'trekken' in het glas. Samen met de dikte van het glas bepaalden deze de kwaliteit. Tegenwoordig komt dit glas nog alleen als tuindersglas in de handel.

Door de verbeterde technieken bij de glasfabricage konden in de loop der jaren steeds grotere ruitmaten worden toegepast; de bouwmeesters en architecten hebben daar een dankbaar gebruik van gemaakt. De technische consequenties waren dan zwaarder raamhout en zwaardere

roeden. In het bestek van het raadhuis in Westzaan (1780) staat: '... Het glas moet zijn best fransch Glas zonder Defect...' Voor de predikantswoning (thans Kerkbuurt 30 in Westzaan) werd in 1733 Engels glas in het bestek voorgeschreven. In de 17de en de 18de eeuw werd glas verhandeld in zg. schoven. Deze schoven bevatten van 1 tot 60 ronde schijven of 'platte tafels'. De prijs ging per schoof.

Lit.: H. Janse, Vensters. Nijmegen 1971.

Glasgaten. Zijlichten naast de deur in het kozijn gemaakt. HS-bestek Domineeshuis (1733): '... noch aan twest een deurkosijn met een glaase raam daar bove met houte roede / in de deurstijle met glasgaten...'.

Gloeyen. Bestek raadhuis Westzaan (1780), art. 19: '... Al het ijzerwerk dat in 't Metzelwerk komt te leggen zal voor de verwerking gloeyt en met Pik ingesmeert moeten worden.'

Glop. Open ruimte: 1) tussen gebouwen of 2) tussen andere hoogten, zoals bomen.

Goedjaarsend. Veel gebruikte maar niet oude benaming voor een aangebouwd deel van een Zaanse huis. Zie ook: S. Honig in artikel in Bijdragen en Mededelingen van het Nederlands Openlucht Museum, 1977-2.

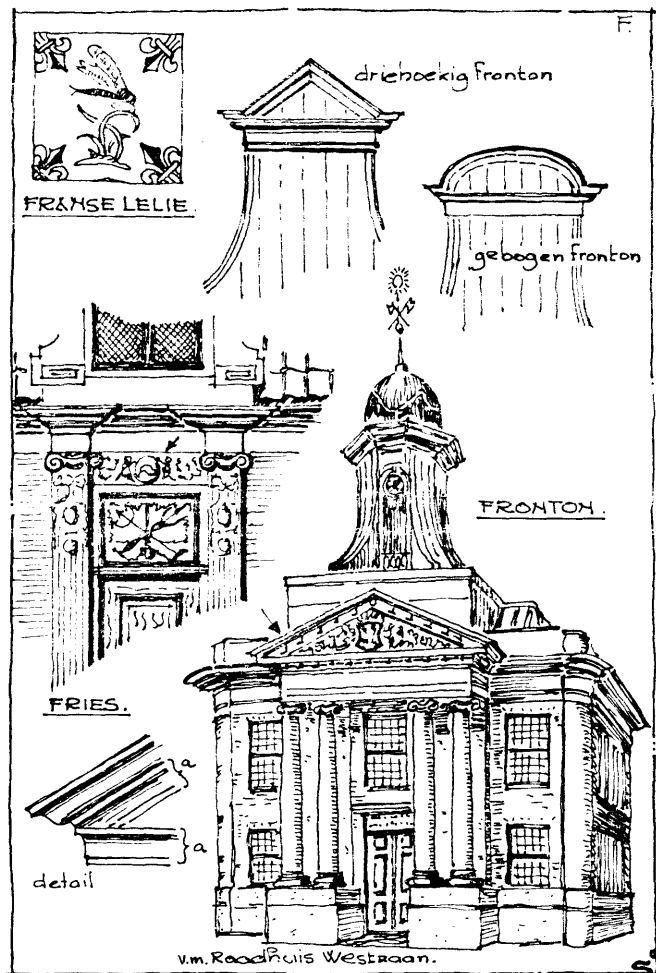
Goot. Open waterafvoer, meestal langs de dakvoet. Zaanse is **Geut**. Er zijn verschillende goten, o.a.: bakgoot, blokgoot, lijstgoot, schampgoot. Zie ook bij: **Hanger, Hangpomp, Leigoot, Osendrop, Ozing, Ozingplank.**

Gootklamp. Uit een deel gezaagde ondersteuning voor een **Blokgoot**. **Gootklos.** Ondersteuning voor een **Bakgoot** of een **Lijstgoot**. Vaak volgens de mode geprofileerd.

Gootijzer. Vierkant, dun uitgesmede ijzeren pin als gootdrager.

Gording. Horizontale richel in de lengterichting van het dak om het dakhout op te spijkeren. Het aanbrengen ervan werd in de 17de en 18de eeuwse bestekken 'Righelen' genoemd, vanwege de gebruikte soort balkjes, zg. righels.

Lit.: S. de Jong, Dakconstructies van Zaanse Huizen, Anno 1961, nr. 66, Juni 1978.

Nieuwe leden

die wij hierbij van harte welkom heten

De Heer N. Vis	Amsterdam
Mevr. A.C. Sprenger	Badhoevedorp
De Heer Mr. G.P. Kamstra	Christchurch/Nieuw Zeeland
De Heer J.M. Graas	Jisp
De Heer Pieter Roos	Koog aan de Zaan
De Heer J. Leguijt	Krommenie
De Heer H.B. Bonneur	Leiden
De Heer Paul Carree	Zaandam
De Heer P. Meij	Zaandam
'Ooievaar' Maminette BV	Zaandam
De Heer M. Pos	Zaandijk
De Heer J.W. Woerdeman	Zwijndrecht
De Heer H. Coehoorn	Purmerend

Vereniging „Vrienden van het Zaanse Huis”

Onze nieuwe voorzitter: R. Sman, Lagedijk 88, 1544 BJ Zaandijk, tel.: 075 - 284388

Secr.: R. de Hoog, Zonnewijzerspad 8, 1509 BW Zaandam

Penningmeester: J. Benjamin, T. Slagterstraat 1, 1551 CE Westzaan

Postgiro 742899 ten name van:

Penningm. Ver. Vrienden v.h. Zaanse Huis, Westzaan

Redactie „Anno 1961”: Ads Bouman; S. de Jong; M. van Leeuwen-Enklaar en M.L. Tiesinga-Autsema.

Goudleer. Geperst en verguld leren kamerbehangsel. In Nederland sinds het begin van de 17de eeuw in gebruik gekomen.

Grauwte. Zie bij **Grisaille**.

Greppelen. Het graven van een kleine sloot of greppel, ook wel het uitgraven van fundering-sleuven.

Grisaille. 1. Grauwchildering, witte of grauwte. Schildering die afgevoerd is met witte, zwarte en grijze verf; veelal om reliëf beeldhouwwerk van wit marmer te imiteren. Sinds de 15de eeuw voor paneelschilderingen toegepast met hoogtepunten in de 17de en de 18de eeuw. 2. Zie bij **Gebrandschilderd glas**.

Gronddelen. Geteerde planken die langs een huis werden aangebracht om te voorkomen dat het hogere maaiveld of het pad erlangs onder het gebouw zou wegzakken. Is een gevolg van het bouwen op poeren.

Guirlande. Ornament in de vorm van een slinger van bladeren en/of bloemen. Het is van oorsprong een Romeins decoratief element op friezen en altaren in geschilderde dan wel in reliëf uitvoering. Sinds de renaissance in ons land in gebruik in de 17de, 18de eeuw en in de Empiretijd. Guirlandes komen veel voor op de Zaanse klokgevels.

Gulden snede. Verhouding van de zijden van een rechthoek, ongeveer 1 : 0,62.

Gurf. Insmijding, keep, kerf, geul. '... sal men in yder dackdeele schaven twee gurven een duym van de kant ...' (HS bestek Spinhuis Assendelft, 1644).

Guts. Holle beitel of dop; zie bij **Beitel**.

Berichten

Op woensdagavond 20 januari in het 'Blauwe End' van Restaurant 'De Walvis' was het aan de Stichting 'De Zaanse Schans' om afscheid te nemen van hun 'werker van het eerste uur', de Heer Ads. Bouman. In aanwezigheid van het voltallige stichtingsbestuur, maar ook van vele bewoners van de Schans, richtte de voorzitter, de Wethouder Van Dam, zich tot de Heer Bouman, die vergezeld was van zijn vrouw, en preef hem om zijn kwaliteiten en zijn niet aflatende inzet. Als dank voor het vele voor de Zaanse Schans gedane werk kreeg de Heer Bouman een prachtige, historische ets aangeboden. Een ets van Fouquet, uitzicht biedende op de Voorzaan en de Dam van het Oosterkattegat af. Werkelijk een fraai geschenk. Mevrouw Bouman werd in de hulde betrokken en ontving bloemen. In zijn dankbetuiging bracht de Heer Bouman naar voren zijn bestuurstaak met plezier en overtuiging vervuld te hebben, maar nu zonder spijt te willen terugtreden, omdat er een tijd van komen is, maar ook een tijd van gaan. Hoewel, naar veler mening, deze krasse, vitale oud-voorzitter van de Vrienden van het Zaanse Huis de indruk wekt nog vele jaren in het stichtingsbestuur te kunnen functioneren.

Contributie

De acceptgirokaarten zijn inmiddels door de penningmeester aan de leden verzonden. Hij verzoekt u vriendelijk om uw contributie zo spoedig mogelijk over te maken.

U doet ons een enorm plezier om bij verhuizing ons een adreswijzigingskaart toe te zenden.

Oproep om nieuwe leden

Ook u kunt uw vereniging helpen door burens, familie en/of kennissen en vrienden lid te maken van onze vereniging.

Bel onze voorzitter R. Sman, tel. 075-284388, of bel of schrijf onze secretaris R. de Hoog, tel. 075-169729, Zonnewijzerspad 8, 1509 BW Zaandam.

Stichting Domineestuin

De Stichting Domineestuin staat momenteel startklaar om haar project: de restauratie van bestaande pandjes en de stichting van nieuwe houten woningen (totaal ca. 20 pandjes) in het gebied achter de kerk te Zaandijk te realiseren.

Eind vorig jaar is reeds een gedemonteerd pand, geschikt voor bewoning in tweeën, van de Schans te Zaandijk-Noord (dus niet Zaanse Schans) naar Domineestuin getransporteerd. Het wachten is nog op een definitieve regeling met Gemeente Zaanstad over de erfpacht van de grond. Het Bestuur van de Stichting Domineestuin hoopt dat de Gemeente nu snel beslist, zodat in april a.s. met de uitvoering begonnen kan worden.

Voor inlichtingen over dit project, onder andere over de bewoning van de pandjes, kunt u terecht bij: M.P. Pos, voorzitter van de Stichting Domineestuin, Nieuwe Vaartkade 9, Zaandijk, tel. 075-289533.